

ZÁKLADNÉ DIELO O FEUERBACHOVI

Filozofická literatúra o Ludwigovi Feuerbachovi je dnes už veľmi rozsiahla, a to marxistická a nemarxistická. Prvá sa k nemu obracia ako k jednému zo svojich zdrojov, ku ktorému si musí stále viac, prípadne z nových hľadísk objasňovať stanovisko, druhá v ňom poznáva jedného zo svojich lavicových predstaviteľov, nenávideného, no i obdivovaného kritika kresťanského náboženstva a teológie, kritika špekulatívneho nemeckého idealizmu, zosmiešňovaného naturalistu, či dokonca materialistu, autora zlopestnej a okrídlenej tézy: Človek je to, čo zje, odvážneho prehodnocovateľa platných hodnôt, najnovšie aj jeden zo zdrojov existencializmu atď. atď. Svedčí to len o duchovnej sile osobnosti, keď mnohé z neskorších rozličných myšlienkových prúdov nájdu v nej kus seba, keď teda mnoho anticipuje, a o jej celkovej sile vôbec, keď vie vzbudiť také protikladné city, ako sú veľká sympatia i antipatia. Tak aj Feuerbach. Nehceme tu hovoriť o celej literatúre o ňom. Niektoré západné diela, aj tie, ktoré s ním sympatizujú, priam vynikajú autorovou neschopnosťou priblížiť sa k nemu, podchytiť pulz jeho myslenia a nadviazať s ním vnútorný kontakt, ktorý si tento filozof zvlášť vyžaduje. Ich čítba nám nepovie o ňom temer nič. Chceme sa pozastaviť len pri jednom, podľa nás pozoruhodnom a z určitého hľadiska základnom, vyčerpávajúcom diele o Feuerbachovi. Je to kniha S. Rawidowicsa *Filozofia Ludwiga Feuerbacha, jej vznik a osudy*, ktorá vyšla roku 1964 v západnom Nemecku v druhom vydaní.¹

Rawidowics nepatrí k autorom, ktorí ostentatívne prejavujú svoje city k Feuerbachovi. Bezpochyby s ním sympatizuje, ako to vidieť z celej knihy, najmä z posledných stránok, kde prezrádza, že mu ide o to, aby na Feuerbacha upozornil, lebo sa mu po zásluže musí venovať viac pozornosti, než sa to v súčasnosti (t. j. v 30. rokoch tohto storočia) deje, keďže v ňom „máme do činenia s jedným z veľ-

kých predstaviteľov filozofickej diskusie 19. storočia“, ktorý „nám kuje kľúč k mnohým filozofickým a duchovnovedným problémom 19. a 20. storočia“ (str. 507). Kniha taktiež neprináša úplne nové pohľady na Feuerbacha, neprebojováva nové hľadisko, nebojuje nápadne o nič, nestavia sa na žiadnu stranu. Jej ťažisko je inde. Poukazuje naň sám autor, keď hovorí v predslove, že kniha „nemá podať len historicko-kritický obraz o Feuerbachovej filozofii, nemajú sa skúmať len pramene tejto filozofie, určiť jej súvislosť so súčasným a neskorším myslením, objasniť jej osud. Má sa aj systematicky zaradiť do súčasnej filozofie“. Slovom, autor skúma Feuerbachovu filozofiu v jej vzniku a vývoji, v kontexte, v ktorom sa vyvíjala, z čoho vyrástla a do čoho vyústila, čo a ako na ňu pôsobilo, čo sama podnietila a v čom žije natrvalo ďalej ako vo svojom odkaze. Nejde tu len o samu Feuerbachovu filozofiu, ale aj o jej celé okolie, o atmosféru, ktorú dýchala, no i vydychovala. To je hlavná úloha tejto práce, ktorú, myslíme, autor zvládol dobre, ba dodnes z podobných prác najlepšie.

Niet azda problému týkajúceho sa Feuerbacha, ktorého by si Rawidowics nevyšmol. Pomaly, krok za krokom rozoberá jeho diela, analyzuje ich, uvádza do rozmanitých súvislostí a rieši problémy, ktoré sa v tom ktorom bode okolo Feuerbacha vynárajú, či už v dnešnej literatúre o ňom, alebo ešte za jeho čias.

Celá kniha sa delí na tri časti. Prvá má názov *Feuerbach a Hegel*. Hovorí sa tu o Feuerbachovom vývoji a jeho vzťahu k Heglovi, svojmu učiteľovi, najprv do roku 1839, teda do tých čias, keď sa začal s ním rozchádzať, a potom aj v ďalšom období jeho tvorby, keď svoju filozofiu budoval vo vedomom protiklade k jeho filozofii. Druhá časť, *Feuerbach a ďalší*

¹ S. Rawidowics, *Ludwig Feuerbachs Philosophie, Ursprung und Schicksal*, Berlin 1964. (Prvé vydanie vyšlo roku 1930.)

nemecký špekulatívizmus, hovorí o Feuerbachovom vzťahu k ostatným nemeckým predchádzajúcim alebo súčasným špekulatívnym filozofom, a to ku Kantovi, Jacobiemu, Fichtemu, Schellingovi a Schopenhauerovi. V tretej časti, *Osud Feuerbachovej filozofie*, sleduje autor podrobne priame i nepriame vplyvy Feuerbachovej filozofie na súčasnosť i budúcnosť v najrozmanitejších kultúrnych oblastiach, vo filozofii, beletrii, hudbe, sociálnych hnutiach atď.

Nie je možné všimnúť si v tejto recenzii všetky otázky, ktorými sa zapodieva Rawidowicz, a zaujať k nim stanovisko. Môžeme sa tu obrátiť len k niektorým. Hodnotenie Feuerbacha ako hegeliana, ktorý kráčaľ spočiatku úplne v šlapajách svojho učiteľa a hájil ho proti rozličným výpadom, najmä materialistov (Bachmann), no potom sám prešiel na protihegelianske pozície a stal sa uvedomelým antihegelianom, nehovorí nám v podstate nič nové. Zaujímavejšie je Rawidowicsovo stanovisko k Feuerbachovmu materializmu. Podľa marxistického hodnotenia Feuerbach prešiel už v *Podstate kresťanstva* na materialistické pozície, v čom sa neskoršie, v *Predbežných tézach k reforme filozofie* a v *Zásadách filozofie budúcnosti* ešte utvrdil. Podľa Rawidowicsa a, ako ukazuje, aj mnohých iných autorov, Feuerbacha materialistom nazvať nemožno. „Jeho vlastná filozofia je napriek všetkému príklonu k materialistickému mysleniu všetkým iným než materializmom vo vlastnom slova zmysle“ (str. 149). Feuerbach vraj len pripravoval, resp. spolupripravoval cestu nemeckému materializmu, mohol vraj ísť „len kúsok cesty s materialistami“ (str. 149) atď. Rawidowics hovorí dokonca o Feuerbachovom pozitívizme. Nakoniec však uznáva, že „tento problém musíme označiť ako ešte dodnes v dejinách filozofie za nerozriešený“ (str. 146).

Ak vychádzame zo všeobecného stanoviska, z ktorého vychádzali Marx a Engels, že Feuerbach sa *Podstatou kresťanstva* postavil proti idealistickej, najmä špekula-

tívnej filozofii, že boha — ducha zredukoval len na človekov fantastický výtvor, odraz samého človeka, neprávom premietnutý do vonkajšieho sveta a postavený „na hlavu“, podľa ktorého sa boh považuje za primárneho a človek so svetom za sekundárneho, kým v skutočnosti je to naopak a treba to obrátiť, t. j. urobiť primárnym a jediným svet, hmotu a boha-ducha ako púhy reflex odstrániť, potom treba Feuerbacha nazvať materialistom, hoci sa ním sám nikdy nenazýval, ani v *Podstate kresťanstva* nie, a tým menej v neskorších dielach, kde názov materialista pre seba odmietal. To by však nemuselo byť rozhodujúce. Keď sa však na Feuerbacha začneme dívať „lupou“ a budeme chcieť vtiesnať celú jeho tvorbu do nejakej striktnej materialistickej šablóny, tak sa nám to nepodarí. Feuerbach netvoril s vedomím, že je materialistom a že ním musí zostať, a preto písal voľne, sledoval len svoje myšlienky a nečudo, že potom od materializmu aj odbočil. Tak častejšie v gnozeológii, kde popri úplne naivne realistických myšlienkach (ako hovorí správne Rawidowics) stretávame sa u neho až s agnosticizmom. A nemožno sa potom diviť ani tomu, že niekto v ňom nájde aj pozitívizmus. Závisí to od toho, na čo sa v jeho tvorbe položí dôraz. Filozofi, ktorí radi nuansujú a chytajú sa detailov, nemusia v ňom vidieť materialistu. Tak Rawidowics charakterizuje jeho vývoj po roku 1839 (rozchod s Heglom) takto: „Materialisticko-pozitivistická filozofia náboženstva, naturalisticko-senzualistická teoretická filozofia s určitým príklonom k materializmu, naturalisticko-eudaimonistická etika — taký je vývoj Feuerbacha po roku 1839“ (str. 115). Predsa však myslíme, že Feuerbach bol v podstate materialistom.

Osobitnú pozornosť treba venovať tretej časti Rawidowicsovho diela. Musíme obdivovať mravčiu prácu a trpezlivosť, s ktorou autor sleduje všetky vplyvy, bezprostredné i vzdialené, Feuerbachovej filozofie na súčasný i budúci kultúrny a sociálny život. Zisťujeme, že vonkoncom nebol malý.

Dozvedáme sa tu, ako Feuerbach vplýval na lavých hegelianov (Strauss, Erdmann, Ruge a iní), na vulgárnych materialistov (Moleschott, Büchner a ďalší), na pozitivistov a darvinistov, na právnu filozofiu, na filozofiu náboženstva (Kierkegaard, Freud), ba aj na protestanskú teológiu, na umenie (Keller, Wagner, Bülow) atď. Prirodzene, veľkú pozornosť venuje autor Feuerbachovmu vplyvu na mladého Marxa a Engelsa, ako aj na ďalších predstaviteľov dialektického materializmu a vedeckého komunizmu, Plechanova, Lenina a iných. S jeho hodnotením tohto vplyvu môžeme súhlasiť. Rawidowics sa pridrižiava bohatých prameňov, Marxovej a Engelsovej vzájomnej korešpondencie, ich spisov a z toho mu jeho závery temer automaticky vyplývajú. Konštatuje, že obaja títo myslitelia boli v mladosti v značnej miere pod Feuerbachovým vplyvom, Engels viac ako Marx. Podrobným rozborom — podrobnejším než sme zvyknúť robiť my, keď riešime tento problém — Marxových raných spisov ukazuje, kde a ako sa u neho prejavuje Feuerbachov vplyv, že Marx je často tlmočníkom Feuerbachových názorov. Tento vplyv sa však rýchlo končí, lebo Marx a Engels začínajú ísť vlastnou cestou a roku 1846, keď Engels referuje v listoch Marxovi o Feuerbachovej *Podstate náboženstva*, jeho kritika je už negatívna.

Ale, ako konštatuje správne Rawidowics „odhliadnuc od toho, že Marx a Engels sa od Feuerbacha odvrátili . . . , pôsobia mnohé Feuerbachove základné myšlienky aj v neskorších ekonomicko-sociologických náukách oboch mysliteľov“ (str. 444). Autor potom poukazuje konkrétne na tieto vplyvy. Vidí ich v Marxovej teórii ekonomického odcudzenia, v marxistickej teórii odrazu a inde. Či sa už k tomuto konkrétnemu hodnoteniu prikláňame alebo nie, musíme

len súhlasiť s Rawidowicsovým názorom, že Marxova a Engelsova tvorba zostala natrvalo poznačená Feuerbachovým vplyvom a že nebyť Feuerbacha, vyzerala by ináč. Nie je to žiaden objav, povedali to vo svojich prácach už Marx a najmä Engels, no treba to znovu zdôrazniť proti kultistickým názorom, ktoré sa u nás pred niekoľkými rokmi vynorili, podľa ktorých Marx k svojmu vývoju Feuerbacha vôbec nepotreboval a bol by dospel k svojim názorom aj bez neho. Tu treba poznamenať len toľko, že aj keby sa bol staval k nemu len negatívne, keby ho bol len odmietal, aj to by bol býval pozitívny vplyv, lebo by bol Marxovi pomohol dopracovať sa k správny názorom. No on ho aj v mnohom prijímal.

Toľko k tejto podnetnej Rawidowicsovej knihe. Nesúhlasíme so všetkými jej vývodmi, no obdivujeme drobnú a piplavú prácu, ktorú si v nej dal autor s Feuerbachom a všetkým okolo neho. Tým získava toto dielo trvalú hodnotu. Keby aj naši autori tak dôkladne poznali materiál, o ktorom píšú! Záverom posledné slová knihy: „Filozofia prešla ponad Feuerbacha, čo aj musela urobiť. Mnohí filozofi sa však domnievali, že budú môcť Feuerbacha aj celkom obísť, čo nebolo správne. Ak je obchádzanie Feuerbacha neprípustné, tak na druhej strane vracanie sa k nemu je aspoň také nemožné. Neobchádzať Feuerbacha, ani sa k Feuerbachovi nevracať, ale cez Feuerbacha a s ním k novému chápaniu nemeckej filozofie minulého storočia, filozofie Heglovej a jeho školy. Zrnká Feuerbachovho myslenia, ktoré môžu a musia súčasnú filozofiu oplodniť, treba prevziať do *systematickej* filozofickej práce. To je filozofia dlžna Ludwigovi Feuerbachovi.“

Teodor Münz